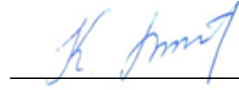

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Природничо-економічний факультет
Кафедра біології та екології

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри біології та екології

Валентина КОЛОДІЙ

_____26_____08_____ 2026 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ЯКОСТІ НАВКОЛИШНЬОГО
СЕРЕДОВИЩА

для підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти

за освітньо-професійною програмою **Екологія**

спеціальності **Е2 Екологія**

галузь знань **Е2 Природничі науки, математика та статистика**

мова навчання **українська**

2026-2027 навчальний рік

Розробники програми:

І.В. Федорчук, кандидат біологічних наук, доцент кафедри екології.

Н.М. Гордій, кандидат біологічних наук, старший викладач кафедри екології

Ухвалено на засіданні кафедри біології та екології

Протокол № 11 від 26 серпня 2026 року

ПОГОДЖЕНО

Гарант освітньої програми

Олександр ЛЮБИНСЬКИЙ

Зміст робочої програми навчальної дисципліни «Системний аналіз якості навколишнього середовища»

1. Мета вивчення навчальної дисципліни **системний аналіз якості навколишнього середовища** є формування знань про науку як продуктивну силу, її сутність, головні функції класифікації наук про навколишнє середовище, науково-технічний потенціал екологічної науки, організацію науково-дослідної діяльності у сфері охорони природи в Україні, міжнародну науково-технічну співпрацю України в сфері охорони, збереження і відтворення природних ресурсів; формування вченого еколога як особистості та спонукає до організації: систематичної роботи, творчого підходу, психологічного налаштування розумових здібностей; науково-пошукової аналітичної діяльності, обрання наукового напрямку екологічних досліджень, планування методики досліджень на основі екосистемного підходу; професійна підготовка в галузі дослідження систем різного рівня складності, які є об'єктом вивчення при вирішенні практичних завдань щодо охорони навколишнього середовища.

2. Обсяг дисципліни

Найменування показників	Характеристика навчальної дисципліни
	денна форма здобуття освіти
Освітня програма	Екологія
Рік навчання / рік викладання	Другий/2026-2027
Семестр вивчення	3
Кількість кредитів ЄКТС	4
Загальний обсяг годин	120
Кількість годин навчальних занять	40
Лекційні заняття	20
Практичні заняття	20
Самостійна та індивідуальна робота	80
Форма підсумкового контролю	екзамен

3. Статус дисципліни: навчальна дисципліна «Системний аналіз якості навколишнього середовища» є обов'язковим освітнім компонентом професійної підготовки магістра за спеціальністю Е2 Екологія.

4. Передумови для вивчення дисципліни. Навчальна дисципліна «Системний аналіз якості навколишнього середовища» базується на знаннях різноманітних дисциплін, таких як «Методика наукових досліджень», «Стратегія сталого розвитку», «Екологічна стандартизація та інспектування» і «Управління та поводження з відходами».

5. Програмні компетентності навчання:

Згідно вимог Стандарту вищої освіти України (другий (магістерський) рівень вищої освіти), галузь знань Е2 Природничі науки, математика та статистика, спеціальність Е2 Екологія дисципліна забезпечує набуття студентами таких компетентностей:

Інтегральна компетентність: Здатність розв'язувати складні задачі і проблеми у сфері екології, охорони довкілля та збалансованого природокористування при здійсненні професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій, та характеризуються комплексністю і невизначеністю умов.

Загальні компетентності:

- ЗК 02 Здатність приймати обґрунтовані рішення;
- ЗК 04 Здатність розробляти та управляти проектами;
- ЗК 06 Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

Спеціальні (фахові) компетентності:

- СК 01 Обізнаність на рівні новітніх досягнень, необхідних для дослідницької та/або інноваційної діяльності у сфері екології, охорони довкілля та збалансованого природокористування;
- СК 02 Здатність застосовувати міждисциплінарні підходи при критичному осмисленні екологічних проблем;
- СК 04 Здатність застосовувати нові підходи до аналізу та прогнозування складних явищ, критичного осмислення проблем у професійній діяльності;
- СК 07 Здатність до організації робіт, пов'язаних з оцінкою екологічного стану, захистом довкілля та оптимізацією природокористування, в умовах неповної інформації та суперечливих вимог;
- СК 09 Здатність самостійно розробляти екологічні проекти шляхом творчого застосування існуючих та генерування нових ідей.

6. Очікувані результати навчання з дисципліни:

Програмні результати:

- ПРН 01. Демонструвати розуміння основних принципів управління

- природоохоронними діями та/або екологічними проєктами;
- ПРН 02. Уміти використовувати концептуальні екологічні закономірності у професійній діяльності
 - ПРН 03. Знати на рівні новітніх досягнень основні концепції природознавства, сталого розвитку і методології наукового пізнання;
 - ПРН 06. Знати новітні методи та інструментальні засоби екологічних досліджень, у тому числі методи та засоби математичного і геоінформаційного моделювання;
 - ПРН 10. Демонструвати обізнаність щодо новітніх принципів та методів захисту навколишнього середовища;
 - ПРН 11. Уміти використовувати сучасні інформаційні ресурси з питань екології, природокористування та захисту довкілля;
 - ПРН 12. Уміти оцінювати ландшафтне і біологічне різноманіття та аналізувати наслідки антропогенного впливу на природні середовища;
 - ПРН 15. Оцінювати екологічні ризики за умов недостатньої інформації та суперечливих вимог;
 - ПРН 17. Критично осмислювати теорії, принципи, методи і поняття з різних предметних галузей для вирішення практичних задач і проблем екології;
 - ПРН 18. Уміти використовувати сучасні методи обробки і інтерпретації інформації при проведенні інноваційної діяльності;
 - ПРН 19. Уміти самостійно планувати виконання інноваційного завдання та формулювати висновки за його результатами;
 - ПРН 20. Володіти основами еколого-інженерного проєктування та еколого-експертної оцінки впливу на довкілля.

7. Засоби діагностики результатів навчання: питання для усного опитування, бесіди, тестові завдання, проєктні завдання, презентації.

8. Програма навчальної дисципліни

Денна форма навчання

Назви змістових модулів і тем	Лекції	Практичні	Самостійна робота
	Години		
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ, ІНСТРУМЕНТИ ТА МЕТОДИ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ ЯКОСТІ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА			
1. Базові поняття системного аналізу якості навколишнього середовища	2	2	6
2. Принципи проведення системного аналізу якості навколишнього середовища	2		6

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ОЦІНКА СТАНУ ТА ЯКОСТІ ПРИРОДНИХ І АНТРОПОГЕННО-ЗМІНЕНИХ ЕКОСИСТЕМ			
3. Нормативно-правове регулювання природоохоронної діяльності.	2	2	6
4. Методи і критерії оцінювання якості компонентів навколишнього середовища.			6
5. Екологічна оцінка стану і якості компонентів навколишнього середовища.	2	2	6
6. Оцінка складових природно-рекреаційного потенціалу територій (акваторій).	2		4
7. Аналіз і оцінка стану антропогенно-змінених екосистем (ландшафтів).			2
8. Комплексні показники стану довкілля.	2	2	6
9. Просторовий аналіз екологічних даних			
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА			
10. Екологічна стандартизація, сертифікація та ліцензування у сфері охорони довкілля.	2	2	4
11. Планування, впровадження, контроль й аналіз систем екологічного менеджменту		2	6
12. Аналіз життєвого циклу продукції та визначення його впливу на довкілля.	2	2	4
13. Інженерно-екологічні методи та технології охорони довкілля.			4
14.Екологічне проектування та впровадження природоохоронних технологій. Норми, методи контролю та ефективності природоохоронних технологій.	2	2	6
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4. ЕКОЛОГІЗАЦІЯ АНТРОПОГЕННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ			
15. Загальні уявлення про екологізацію	2	2	4
Підготовка до модульної контрольної роботи			8
Разом:	20	20	80

Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Вивчення алгоритму системного аналізу	2
2	Вивчення методології системного дослідження природних систем	2
3	Вивчення способів опису систем	2
4	Використання методу «дерева цілей» у системному аналізі	
5	Застосування методу Дельфі у системному аналізі якості навколишнього середовища	2
6	Застосування методу експертних оцінок при проведенні системного аналізу якості навколишнього середовища	
7	Використання методу мозкового штурму та розробки сценаріїв при вирішенні екологічних проблем	2

8	Моделювання екосистем на основі мережі харчування.	2
9	Використання кореляційного та регресійного аналізу для побудови моделей систем	2
10	Прогнозування екологічної ситуації з використанням моделі часового ряду	2
11	Вивчення нормативно-правового регулювання природоохоронної діяльності	2
12	Оцінювання екологічного стану складових навколишнього середовища.	2
Разом		20

9. Форми поточного та підсумкового контролю.

Під час відпрацювання курсу «Системний аналіз якості навколишнього середовища» передбачені наступні *методи контролю*:

- оцінка виконання та оформлення завдань за темами практичних робіт;
- оцінка виконання завдань для самостійної роботи;
- оцінка поточного усного опитування;
- оцінка за письмові модульні контрольні роботи;
- екзамен.

10. Критерії оцінювання результатів навчання

Форми поточного та підсумкового контролю і розподіл балів за змістовими модулями:

Поточний і модульний контроль (100 балів)						Екзамен	Сума
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	Змістовий модуль 3	Змістовий модуль 4	СР	МКР	40	100
Поточний контроль	Поточний контроль	Поточний контроль	Поточний контроль	10 балів	30 балів		
5 балів	5 балів	5 балів	5 балів				

Поточний контроль (20 балів)

Максимальний бал оцінки поточної успішності здобувачів ВО на навчальних заняттях — 12 (https://drive.google.com/file/d/1aD_jeL-jGRbDWAegkQ58tdMxxbqQKufF/view).

Здобувачу ВО, який не виконав поточних завдань, не підготувався до навчальних занять, в журнал обліку роботи академічної групи ставиться 0 балів.

Здобувач ВО, знання, уміння і навички якого на навчальних заняттях за 12-бальною шкалою оцінено від 1 до 3 балів, вважається таким, що недостатньо

підготувався до цих занять і має академічну заборгованість за результатами поточного контролю. Поточну заборгованість, пов'язану з непідготовленістю або недостатньою підготовленістю до навчальних занять, здобувач ВО повинен ліквідувати. За ліквідацію поточної заборгованості нараховуються бали середнього (4, 5, 6), достатнього (7, 8, 9) та високого рівня (10, 11, 12).

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах	Критерії оцінювання
Початковий (початковий)	1	Здобувач вищої освіти володіє навчальним матеріалом на рівні засвоєння окремих термінів, фактів без зв'язку між ними: відповідає на запитання, які потребують відповіді „так” чи „ні”.
	2	Здобувач вищої освіти не достатньо усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить спробу знайти способи дій, розповісти суть заданого, проте відповідає лише за допомогою викладача на рівні „так” чи „ні”; може самостійно знайти в підручнику відповідь.
	3	Здобувач вищої освіти намагається аналізувати на основі елементарних знань і навичок; виявляє окремі закономірності; робить спроби виконання завдань репродуктивного характеру; за допомогою викладача виконує прості завдання за готовим алгоритмом.
Середній (середній)	4	Здобувач вищої освіти володіє початковими знаннями, здатний виконати завдання за зразком; орієнтується в термінах, поняттях; самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі.
	5	Здобувач вищої освіти розуміє суть навчальної дисципліни, може дати визначення понять, категорій (однак з окремими помилками); вміє працювати з підручником, самостійно опрацьовувати частину навчального матеріалу; виконує прості завдання за алгоритмом, але окремі висновки є нелогічними та непослідовними.
	6	Здобувач вищої освіти розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхнево аналізувати факти, явища, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою; самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання під час виконання практичних завдань за алгоритмом, послуговуватися додатковими джерелами.

й)		
До ста тні й (ал гор ит міч но діє ви й)	7	Здобувач вищої освіти правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, оперує базовими поняттями, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; вміє наводити приклади на підтвердження певних думок, застосовувати теоретичні знання у стандартних ситуаціях; самостійно користуватися додатковими джерелами; правильно використовувати термінологію; складати таблиці, схеми.
	8	Знання здобувача досить повні, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях; вміє аналізувати, робити висновки; відповідь повна, логічна, обґрунтована, однак з окремими неточностями; вміє самостійно працювати, може підготувати реферат і обґрунтувати його положення.
	9	Здобувач вищої освіти вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує знання у дещо змінених ситуаціях, вміє аналізувати і систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; чітко тлумачить предметні поняття, категорії; може самостійно опрацьовувати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички.
В и с о к и й (т в о р ч о - п р о ф е с і й н и й)	10	Здобувач вищої освіти володіє глибокими і міцними знаннями та використовує їх у нестандартних ситуаціях; може визначати особливості процесів, фактів, явищ; робить аргументовані висновки; практично оцінює сучасні здобутки методики навчання біології; самостійно визначає мету власної діяльності; виконує творчі завдання; може сприймати іншу позицію як альтернативну; використовує знання, аналізуючи різні явища, процеси.
	11	Здобувач вищої освіти володіє узагальненими знаннями з навчальної дисципліни, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях; вміє знаходити джерела інформації та аналізувати їх, ставити і розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень у практичній діяльності (диспути, круглі столи тощо); спроможний за допомогою викладача підготувати виступ на студентську наукову конференцію; самостійно вивчити матеріал; визначити програму своєї діяльності.
	12	Здобувач вищої освіти має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності в навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні ситуації та завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; займається науково-дослідною роботою; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й схильності; використовує різноманітні джерела інформації; моделює ситуації в нестандартних умовах.

Контроль за самостійною роботою (10 балів)

Перевірку питань й завдань самостійної роботи, які здобувачі ВО готують на практичні заняття, здійснює викладач, який їх проводить. Їх оцінювання є складником загальної оцінки, що виставляється магістранту на практичному занятті.

Контроль за іншими видами самостійної роботи здійснює лектор на консультаціях.

До того ж, самостійна робота передбачає опрацювання матеріалу лекційних занять, попередню підготовку до практичних занять; виконання завдань і вправ в позааудиторний час; підготовку до обговорення окремих теоретико-практичних тем; самостійне вивчення окремих теоретичних тем

курсу; підготовка до написання модульної контрольної роботи; відвідування консультацій (згідно з графіком консультацій кафедри).

Здобувачі ВО, які за виконання завдань СР отримали рейтинговий бал менший 60% від максимальної кількості балів, виділених на цей вид роботи, а також ті, що не з'явилися на звіт за виконання СР на консультації, або не виконали її завдань, вважаються такими, що мають академічну заборгованість за результатами поточного контролю, ліквідація якої є обов'язковою.

СР 10 балів	Критерії	Бал
	Здобувач вищої освіти розуміє суть навчальної дисципліни, може дати визначення понять, категорій (однак з окремими помилками); вміє працювати з підручником, самостійно опрацьовувати частину навчального матеріалу; виконує прості завдання за алгоритмом, але окремі висновки є нелогічними та непослідовними.	6
	Знання здобувача досить повні, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях; вміє аналізувати, робити висновки; відповідь повна, логічна, обґрунтована, однак з окремими неточностями; вміє самостійно працювати, може підготувати реферат і обґрунтувати його положення.	7 – 8
	Здобувач вищої освіти має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності в навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні ситуації та завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; займається науково-дослідною роботою; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й схильності; використовує різноманітні джерела інформації; моделює ситуації в нестандартних умовах.	9 – 10

Модульна контрольна робота (30 балів)

Модульна контрольна робота виконується у письмовій формі. До її написання допускаються всі здобувачі ВО. Позитивну оцінку за МКР не рекомендується покращувати. Невиконання МКР оцінюється 0 балів.

Здобувачі ВО, які за результатами виконання МКР отримали рейтинговий бал менший 60% від максимальної кількості балів, виділених на цей вид роботи, а також ті, що не з'явилися для її виконання або не виконали її завдань, вважаються такими, що мають академічну заборгованість за результатами поточного контролю, ліквідація якої є обов'язковою.

МКР 30 балів	Критерії	Бал
	Здобувач вищої освіти розуміє суть навчальної дисципліни, може дати визначення понять, категорій (однак з окремими помилками); вміє працювати з підручником, самостійно опрацьовувати частину навчального матеріалу; виконує прості завдання за алгоритмом, але окремі висновки є нелогічними та непослідовними.	18 – 21
	Знання здобувача досить повні, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях; вміє аналізувати, робити висновки; відповідь повна, логічна, обґрунтована, однак з окремими неточностями; вміє самостійно працювати, може підготувати реферат і обґрунтувати його положення.	22 – 26
	Здобувач вищої освіти має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності в навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні ситуації та завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; займається науково-дослідною роботою; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й схильності; використовує різноманітні джерела інформації; моделює ситуації в нестандартних умовах.	27 – 30

Здобувачам ВО, які отримали незадовільну оцінку, дозволяється ліквідувати академічну заборгованість після належної підготовки. Ліквідація академічної заборгованості за результатами семестрового контролю дозволяється до початку наступного семестру в час, визначений графіком ліквідації академічної заборгованості, та допускається не більше двох разів з навчальної дисципліни: один раз викладачеві, другий – комісії, яка створюється за розпорядженням декана факультету.

Якщо здобувач ВО ліквідує академічну заборгованість на засіданні комісії, яка створюється за розпорядженням декана факультету, його відповідь оцінюється за 100-бальною шкалою без урахування результатів поточної успішності.

Екзамен (40 балів)

До екзамену допускаються здобувачі ВО, що успішно виконали усі завдання поточного контролю. Екзаменаційні білети складаються із трьох запитань. Відповіді на запитання оцінюються за 12-бальною шкалою. Мінімальна позитивна оцінка за екзамен – 24 бали. Оцінка за екзамен визначається так: Сер. бал * 40.

12

Підсумковий рейтинг з кредитного модуля (дисципліни) - 100 балів

Рейтингова оцінка з кредитного модуля	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою
90-100	A (відмінно)	відмінно
82-89	B (добре)	добре
75-81	C (добре)	
67-74	D (задовільно)	задовільно
60-66	E (достатньо)	
35-59	FX (незадовільно з можливістю повторного складання)	незадовільно
34 і менше	F (незадовільно з обов'язковим проведенням додаткової роботи щодо вивчення навчального матеріалу кредитного модуля)	

Перескладання рейтингових оцінок (від 60 і більше балів) з метою їх підвищення дозволяється лише у виняткових випадках за погодженням з деканом факультету та з дозволу ректора університету.

Рейтингова оцінка у балах знань, умінь і навичок магістранта на навчальних заняттях з навчального (змістового) модуля обчислюється після проведення цих занять та ліквідації поточної заборгованості, пов'язаної з пропусками занять, невідповідністю або недостатньою підготовленістю до них.

11. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна.

Для методичного забезпечення курсу «Системний аналіз якості навколишнього середовища» використовується наступна навчально-методична література та обладнання:

- електронний конспект лекцій;
- ілюстративний матеріал (схеми, таблиці, роздатковий матеріал)
- ноутбук, мультимедійний проектор;
- дистанційна платформа Moodle.

12 . Рекомендована література

Основна

1. Гандзюра В.П. Системний аналіз якості навколишнього середовища: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2020. 180 с. <https://biomed.knu.ua/institute-activity/educational/kafedry/kafedra-ecology-and-zoology/biblioteka/2891-sistemnij-analiz-yakosti-navkolishnogo-seredovishcha.html>
2. Мольчак Я.О. Системний аналіз якості навколишнього середовища: конспект лекцій для здобувачів другого (магістерського) рівня галузі знань 10 «Природничі науки» 101 «Екологія» денної та заочної форм навчання / уклад. Я.О. Мольчак. Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2016. 44 с.
3. Медведєва О., Кропівний В., Мірзак Т., Немировський Я. Системний аналіз якості навколишнього середовища. Навчальний посібник для студентів спеціальності 101 Екологія. – Кропивницький: 2021. – 80 с. <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/.pdf>
4. Системний аналіз якості навколишнього середовища: підручник / Т. А. Сафранов, Я. О. Адаменко, В. Ю. Приходько, Т. П. Шаніна, А. В. Чугай, А. В. Колісник. За ред. проф. Т. А. Сафранова і проф. Я. О. Адаменко. Одеса: ТЕС, 2014. 244 с. http://eprints.library.odetu.edu.ua/id/eprint/3356/1/SafranovTA_SAYNS_2015.pdf
5. Яцишин Т.М. Системний аналіз якості навколишнього середовища: конспект лекцій / Т. М. Яцишин. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2015. 72 с.

6. Яцишин, Т. М. Системний аналіз якості навколишнього середовища : практикум / Т. М. Яцишин. - Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2015. - 31 с.
7. Кравців Р.Й., Черевко М.В. Основи популяційної екології. Львів: ТеРус. 2007. 228 с.
8. Федорчук І.В. Основи екології: Навч.-метод. посібник для студентів небіологічних спеціальностей / І.В. Федорчук, В.В. Шаравара, А.В. Ліщук, М.І. Козак. Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2011. – 178

Допоміжна

1. Єремєєв І.С. Науково–дослідний семінар. (Проблеми „вузьких місць” у екології): навчальний посібник / Єремєєв І.С. – К.: ДАЖКГ, 2003.– 152 с.
2. Єремєєв І.С. Основи наукових досліджень: навчальний посібник / Єремєєв І.С. – К.: ДАЖКГ, 2004.– 150 с.
3. Райт Глен. Державне управління / Р. Глен.– К.: Основи, 1994.– 190 с.
4. Мусієнко М.М., Серебряков В.В., Брайон О.В. Екологія. Охорона природи: Словник-довідник.- К.: Т-во „Знання”, КОО, 2002.- 550 с.
5. Федорчук І.В. Основи екології: Навч.-метод. посібник для студентів небіологічних спеціальностей / І.В. Федорчук, В.В. Шаравара, А.В. Ліщук, М.І. Козак. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2011. – 178
6. Гандзюра В.П. Екологія (головні поняття з позиції системного підходу): посібник для студ. вищ. навч. закл. / В.П. Гандзюра. – К.: 2002. – 85 с.
7. Загородній Ю.В. Моделі та методи екологічного моделювання: навчально-методичний посібник / Ю.В. Загородній, В.В. Войтенко, Житомир: ЖІТІ, 2000. – 110 с.

13. Рекомендовані джерела інформації

1. Служба охорони природи – Інформаційний центр – <http://sop.org.ua>
2. Науковий центр прикладних екологічних досліджень – <http://env.teset.sumdu.edu.ua>
3. Кучерявий В.П. Екологія. – Львів: Світ, 2001 – 500 с [Електронний ресурс] / В.П. Кучерявий – Режим доступу до сайту: http://eduknigi.com/ekol_view.php?id=1
4. Агентство США з міжнародного розвитку та навколишнього середовища (US Agency for International Development (USAID) (www.usaid.gov/environment).
5. Всесвітня метеорологічна організація WMO (<http://www.wmo.ch>).
6. Всесвітня продовольча організація FAO (<http://www.fao.org>).
7. ГЕО-2007. Доповідь ЮНЕП (www.grid.no/geo2007).
8. Глобальна система спостережень за кліматом GCOS (<http://www.wmo.ch/web/gcos/gcoshome.html>).
9. Глобальна система спостережень за океаном GOOS

(<http://ioc.unesco.org/goos>).

10. Інститут Всесвітніх спостережень (Worldwatch Institute) (www.worldwatch.org,
11. www.un.org.ua/files/national_ecology.pdf).
12. Інтернет-видання газети Earth Times (<http://www.earthtimes.org>).
13. Інформаційна система програми ЮНЕП GRID (<http://www.grid.org>).
14. Міжнародна програма геосферно-біосферних досліджень IGBP (<http://www.igbp.kva.se/cgi-bin/php/frameset.php>).
15. Міністерство екології та природних ресурсів України (<http://www.menr.gov.ua>)
16. Національна Рада з питань науки та навколишнього середовища (National Council for Science and the Environment (NCSE)) (www.cnie.org).
16. Програма ООН з навколишнього середовища UNEP (United Nations Environment Program) (www.unep.net, www.unep.org/geo2000).
17. Проект «Зміни навколишнього середовища та безпеки» (Environmental Change and Security Project) – проект Міжнародного центру В. Вільсона, представлені поточні події з охорони навколишнього середовища, доповіді (<http://www.ecsp.si.edu>).